

Історія України

Тема: Українські землі в складі Російської та Австро-Угорської імперій (19 – початок 20 ст.)

План

1. Політичне і соціально-економічне становище українських земель у складі Російської імперії в першій половині XIX ст.

2. Суспільно-політичний рух. Декабристи. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.

3. Політичне та соціально-економічне становище західноукраїнських земель. Діяльність "Руської трійці". Революція 1848-1849 р.р. на західноукраїнських землях.

4. Реформи 60-х-70-х р.р. XIX ст. на Наддніпрянській Україні. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії (60-90-ті р.р. XIX ст.).

5. Громадівський рух. Діяльність Братства тарасівців.

6. Особливості соціально - економічного розвитку Наддніпрянської України на початку XX ст. Виникнення політичних партій, їх програми і тактика. Україна в революції 1905- 1907 р.р. Українські землі в Першій Світовій війні.

1. Територіально-адміністративний устрій

Три поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) призвели до територіального розриву українських земель і загарбання сусідніми державами. Водночас відбулось їх внутрішнє сполучення під владою обох імперій. Наддніпрянська Україна (Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя, Південь), що становила 90% етнічних українських земель, входила до складу Російської імперії. Галичина, Буковина та Закарпаття належала до Австро-Угорської імперії. Із 12 млн. українців, 8.5 млн. (78%) знаходилися в складі Російської імперії, а 3.5 млн. (22%) – Австро-Угорської імперії.

Після Віденського конгресу 1815р. до Російської імперії перейшло Царство Польське і у його складі Холмщина, Підляшшя, Посяння – споконвічні землі українців. Українські землі у складі Російської імперії поділялись на Лівобережну Україну (Малоросія), Південно-Західний край і Новоросію. На середину XIX ст. тут налічувалось 9 губерній: Харківська, Чернігівська, Полтавська (Лівобережна Україна); Київська, Подільська, Волинська (Південно-Західний край); Катеринославська, Херсонська, Таврійська (Новоросія), які підпорядковувались Малоросійському, Київському та Новоросійсько-Бесарабському генерал-губернаторствам.

На чолі губерній стояли губернатори й генерал-губернатори. У повітах, які входили до складу губерній, владу здійснювали справники. Повіти ділились на стани, які очолювали поліцейські пристави. Казенна палата, як державна установа, відала збиранням державних податків. Цивільна влада спиралась на військову. На початку XX ст. в губерніях було засновано ще й охоронні відділення (охранку) для виявлення й покарання політичних противників самодержавства. Населення поділялось на стани: дворянство, духовенство (привілейовані), міщанство, селяни. Запроваджуючи загальноросійський адміністративний устрій, царизм здійснював колонізаторську політику, зміцнюючи воєнно-феодальний деспотизм.

Не було адміністративної єдності і в українських землях, які знаходились у складі Австро-Угорської імперії. Східна Галичина була частиною "королівства Галіції і Лодомерії" із центром у Львові. "Королівство" поділялось на 12 округів (дистриктів). Буковина виступила окремим округом з центром у місті Чернівцях. Закарпаття адміністративно підпорядковувалось Угорському королівству. Його територія поділялась на чотири адміністративні одиниці – "Жупи". Керівникам – жупанам – належала вся повнота влади. На селі землевласники, управителі (посесори) та наглядачі (мандатори) забезпечували поліцейсько-судову владу. Політика Габсбургів була спрямована на поневолення українців, їх асиміляцію.

2. Соціально-економічний розвиток

Найголовнішою особливістю соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України першої половини XIX ст. був занепад феодально-кріпосницьких відносин і зародження капіталізму.

Ознаками цього періоду були:

- розвиток товарно-грошових відносин і проникнення капіталізму у сільське господарство;
- руйнування селянських господарств шляхом скорочення земельних наділів або переведення селян на місячну, що означало повну ліквідацію селянських господарств;
- занепад кріпосницької мануфактури й початок у 1830-1840 рр. промислового перевороту й завершення його у 60-80 рр. XIX століття.

Земля ставала об'єктом купівлі-продажу, аграрних відносин. Власниками землі стали купці, заможні міщани, багаті селяни. У 25 разів збільшились посівні площі Півдня внаслідок чорноморської колонізації.

Фабрики з найманою працею сприяли розвитку галузей промисловості, пов'язаних із видобутком корисних копалин, переробкою сільськогосподарської сировини. На Лівобережжі зароджуються металургійні підприємства, будуються перші цукроварні. На підприємствах обробної промисловості працювали 700 тис. робітників.

Розвиток торгівлі активізував процес буржуазної модернізації. Засновані міста Одеса, Херсон стали важливими портами обігу. Із 4 тис. діючих в імперії ярмарків половина відбувалася на українських землях. Купці збагачувались, нагромаджуючи капітал, пускали його в обіг.

Відсутність транспортних магістралей сприяла розвитку чумацького промислу. Чумаки щорічно перевозили 40 млн. пудів зерна, 8 млн. пудів солі, перевозили й продавали інші товари. Багаті чумаки ставали підприємцями.

Залишки феодально-кріпосницької системи загострювали соціальні протиріччя. Протягом першої половини XIX ст. відбулось близько 2400 селянських виступів. Устим Кармелюк за 22 роки (1813-1835 рр.) на Поділлі здійснив близько 1000 нападів на панські маєтки. Значний селянський рух розгорнувся на Правобережжі. Це "Київська козаччина" у 1855 р., "похід у Таврію за волею" у 1856 р. та ін. Виступали наймані робітники. Однак, їх рух не був ще масовим.

У 60-х роках XIX ст. царизм змушений був піти на здійснення реформ, причинами цьому були:

- поразка Росії у Кримській війні (1853-1856 рр.), яка розвінчала імперську роль "жандарма Європи" і показала всьому світові економічну та військову відсталість Росії.
- загроза селянської війни, яка могла призвести до небачених потрясінь існуючої системи, до її загибелі.

У 1861 р. ліквідоване кріпосне право, у 1864 р. було проведено земську, судову, освітянську реформи. З 1870 р. у містах вводилось самоврядування. Проведено реформи в галузі збройних сил та ін.

Незважаючи на свою обмеженість, непослідовність та половинчатість, реформи сприяли економічному розвитку українських земель, перетворенню їх в індустріальну базу імперії. Завершення промислового перевороту у 60-70-х рр. XIX ст. вело до промислового будівництва на Півдні, до формування нових промислових регіонів: Південного та Донецько-Криворізького. На початку XX ст. Донбас давав 70% усього вугілля імперії.

Іде концентрація виробництва та капіталу, виникають монопольні об'єднання ("Союз рейкових фабрикантів" – 1882 р., "Союз мостобудівних заводів" – 1884 р. та ін.). Посилюється суспільна та політична активність нової верстви суспільства – підприємців (буржуа), найманих робітників. Напередодні Першої світової війни українські землі давали 26% загальноімперського прибутку, 50% якого осідало в центрі.

Українці залишались селянською нацією. У 1897 р. в містах їх проживало 16%, а серед жителів міст українці становили 33%. Подальшому зміцненню капіталістичних відносин сприяла Столипінська аграрна реформа початку XX ст. Селянин здобував право виходу з общини, відходив на окремих відруб – хутір, ставав приватним власником. Протягом 1906-1913 рр. на Схід Росії емігрувало 1.2 млн. осіб, 25% із них повернулось.

Внаслідок реформи із земельних громад вийшло 25% дворів, 50% селянських дворів перейшли у приватну власність. На початку XX ст. українські землі давали 43% світового врожаю ячменю, 20% пшениці, 10% кукурудзи. Ці землі давали Росії 80% цукру та багато іншої продукції.

Ішов прискорений процес обезземелення та соціальної диференціації на селі. У 1914р. уже налічувалось 2 млн. малоземельних селян, їх наділ становив 2 десятини, а 50% із них не мали ні коня, ні корови. Українське село було у постійному соціальному напруженні, піднімалось на боротьбу.

Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель характеризувався посиленням національно-кріпосницького гніту. Австрійська монархія надавала широкі привілеї місцевій панівній верхівці – польській шляхті, румунським та угорським поміщикам.

У першій половині XIX ст. західноукраїнські землі були економічно нерозвинутим регіоном. Сільське господарство було основою економіки. Йшов процес обезземелення селян. Промисловість розвивалася слабо, виняток становила лише нафтовидобувна, де переважали іноземні інвестиції. Напередодні Першої світової війни понад 90% експорту краю становила сировина. Посилюється соціальна диференціація, зростає еміграція українців. До 1914р. їх виїхало близько 1 млн.

Активного розвитку капіталізм набув після реформ 1848р. Скасовується кріпацтво, розвивається фабрично-заводська промисловість, особливо нафтовидобувна та будуються залізниці.

Криза феодално-кріпосницької системи, суперечливі риси розвитку капіталізму загострювали соціальні конфлікти. У першій половині XIX ст. набував нового розмаху опришківський рух у Пр.карпатті (20-ті роки). 10 років на Буковині успішно діяв загін на чолі з Мироном Штолюком, а у 40-х рр. вибухнув селянський рух під проводом Лук'яна Кобилиці. Не припинялася боротьба західняків-українців і у наступні роки XIX- початку XX ст.

{reklama}

3. Суспільно-політичний і національний рух

У Наддніпрянщині характерною ознакою першої половини XIX ст. було погравлення суспільно-політичних настроїв, які знайшли свій вияв у декабристському русі.

Причинами декабристського руху стали:

- вплив прогресивних європейських ідей, народовладдя, свободи, прав людини, які поширювалися після Великої Французької революції серед інтелігенції та дворянства;
- усвідомлення значною частиною дворянського офіцерства, що побувало на Заході під час наполеонівських війн, різного відставання Російської імперії від розвинутих європейських держав.

Центром таємної організації декабристів в Україні став Тульчин, де знаходився штаб армії. Тут у березні 1821 р. виникло "Південне товариство", яке нараховувало 100 членів. П.І.Пестель, один із керівників товариства, написав програму – "Руську правду", яка передбачала: повалення самодержавства й установа республіки; скасування кріпацтва й наділення селян землею без викупу; ліквідацію станів, введення політичних свобод і рівності усіх громадян; повну свободу торгівлі. Майбутня держава мала бути унітарною (неподільною), Україна мала входити до неї, як окрема область. Отже, не передбачалось справедливого вирішення українського національного питання. Товариство свою програму збиралося здійснити шляхом військового перевороту, без участі народу. Після виникнення у 1822 р. "Північного товариства" у Петербурзі, розпочалася спільна робота цих організацій. Також була укладена угода між "Південним товариством" і "Польським патріотичним +товариством", члени якого ставили за мету відновлення незалежності Польщі, однак на практиці вона не була реалізована.

Тісні стосунки у "Південного товариства" були також із "Товариством об'єднаних слов'ян", яке виникло у 1823р. у Звягелі (суч. Новоград-Волинський) і нараховувало 60 членів.

"Об'єднані слов'яни" у своїй програмі ставили за мету визволити всіх слов'ян і об'єднати їх у демократичну федерацію. Це мало відбутись в результаті військового повстання за участю народних мас. Ця організація була також непослідовною у вирішенні українського національного питання: серед слов'янських народів -членів федерації – не згадуються ні білоруси, ні українці.

Після поразки повстанців 14 грудня 1825р. у Петербурзі і 3 січня 1826р. Чернігівського полку на Київщині, декабристський рух було придушено. П'ятьох керівників товариств, у їх числі П.Пестеля, М.Бестужева-Рюміна і С.Муравйова-Апостола (керівників "Південного товариства") було повішено. Сотні повстанців заслано до Сибіру і на Кавказ, де тривала війна з горцями.

Причинами поразки декабристів були відсутність підтримки повстання з боку народу, нерішучість керівників повстання, тактика оборони.

Виступ декабристів був першою спробою повалити самодержавство, їх ідеї сприяли розгортанню українського визвольного руху.

На початку XIX ст. в Україні виникають таємні масонські ложі. У 1818р. у Полтаві було засновано ложу "Любов до істини", а в 1821р. у Києві – "Малоросійське товариство". Член полтавської ложі В.Лукашевич пропагував ідею відокремлення України від Росії, однак більшість членів масонської ложі не підтримала його. У 1826р. В.Лукашевича було ув'язнено в Петропавлівський фортеці у Петербурзі, після цього він до кінця свого життя був під наглядом царської охранки.

Кирило-Мефодіївське братство. У 1846р. у Києві виникла таємна організація української інтелігенції. Засновниками братства були історик М.Костомаров, канцелярист М.Гулак і студент В.Білозерський. Братство нараховувало 12 членів, до нього входив геній українського народу – Тарас Шевченко.

Програма братства передбачала визволення слов'ян від самодержавного гніту та об'єднання їх в одну рівноправну федеративну державу – Річ Посполиту. Україна, Київ бачились братчикам як центр слов'янського світу. У тактичному плані між членами братства існували розходження: Костомаров і Куліш вважали найкращим шлях поступових реформ, а Гулак і Шевченко – шлях революції й повалення царизму.

У 1847р. братство було розгромлено, а його членів суворо покарано. Шевченка, зокрема, віддано у солдати на 10 років.

Значення братства:

1. Це була перша спроба української інтелігенції перейти до політичної боротьби.
2. Братство вперше розробило широку політичну програму українського національно-визвольного руху.

Суспільно-політичний і національно-визвольний рухи у Наддніпрянщині у 2-й половині XIX - на початку XX ст. У цей період з'явилися нові риси, характерні для українського національно-визвольного руху, а саме:

- виникнення громадського руху;
- посилення земсько-ліберальної опозиції царизму, проведення масових культурно-просвітніх заходів, що набирали характеру опозиційних виступів;
- створення українських національних партій.

На Наддніпрянщині, незважаючи на різні заборони (Валуєвський 1863р., Емський 1876р. укази про русифікацію), у 1860-1870-х рр. поширився громадський рух української інтелігенції та патріотично налаштованого студентства. Перша громада виникла у Києві. Члени її демократично-ліберального крила (В.Антонович, М.Драгоманов, П.Чубинський) виступили за національно-культурну автономію України, сподіваючись, що цього можна досягти широкою просвітницькою діяльністю серед народу. Члени радикально-демократичного крила (В.Синьогуб, В.Пилипенко та ін.) стояли за народне повстання та встановлення української, польської, російської республік. Такі громади діяли майже в усіх великих містах. У 1897р. громади об'єдналися у загальноукраїнську організацію, щоб спрямувати національний рух і надалі в культурно-освітньому напрямку.

Із наступом реакції у 80-тих роках громадський рух занепадає, а центр визвольної боротьби з Наддніпрянщини переміщується на західноукраїнські землі.

У другій половині XIX ст. суспільно-політичні рухи формувалися на загальноросійському ґрунті народництва. Народники вбачали сільську общину основою майбутнього соціалізму.

Наприкінці XIX ст. виникають робітничі організації, які беруть на озброєння основну форму боротьби – страйки. У 1869р. на Грудецькому цукрозаводі в Подільській губернії відбувся перший страйк. Марксистські гуртки та організації, що виникають у цей час, намагаються з'єднати свою ідеологію з робітничим рухом.

Консолідація суспільних течій і рухів привела до виникнення політичних партій, як найвищих форм політичного руху. Стратегію національного складу населення (осілість єврейства, заселення росіянами півдня і сходу), асиміляція і обрусіння українців, негативно позначилися на формуванні й діяльності перших політичних партій. РСДРП, БУНД і есери, що мали значний вплив, були російсько-єврейськими за своїм складом. Вони боролись за встановлення демократичного устрою в Росії, нехтуючи національними інтересами українського народу, вороже до нього ставились.

Перша українська політична партія Наддніпрянщини виникає у 1900р. у Харкові – Революційна українська партія (РУП). Майже одночасно виникло ще кілька невеликих за чисельністю, слабких організаційно українських партій: Народна українська партія (1902р.), Українська соціал-

демократична спілка (1904р.), Українська демократична партія (1904р.) та інші. Незважаючи на розбіжності, різні спрямування (радикалізм, поміркованість, консерватизм), практично всі українські партії відстоювали у 1905-1907 рр. ідею автономії України у складі Росії, намагались активно використовувати трибуну Державної думи.

Після поразки революції 1905-1907 рр. і наступу реакції майже усі українські політичні партії припинили свою діяльність включно до 1917р. Лише радикально-демократичним діячам вдається у 1908 р. заснувати Товариство українських поступовців (ТУП), котре стало єдиною діяльною організацією на Наддніпрянщині у цей період.

Суспільно-політичне життя та національний розвиток у західноукраїнських землях. У першій половині XIX ст. зароджується активний український рух у Галичині. Його ініціатором виступає уніатське духовенство. У 1816р. у Перемишлі виникає "Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письма, просвіти й культури серед вірних на основі християнської релігії", що ставило за мету поширення серед селян релігійної літератури українською мовою. Під тиском польського духовенства воно змушене було розпуститися. Розгортається друкування книжок українською мовою (граматика, катехізис та ін.) греко-католицькими священиками на Закарпатті.

Важливу роль відіграє гурток "Руська трійця" (1830-1837 рр.), заснований М.Шашкевичем, Я.Головацьким та І.Вагилевичем у Львові. Члени гуртка ставлять собі за мету перетворення української народної мови на мову літературну. Видаючи альманах "Русалка Дністровая", гуртківці досягли того, що західноукраїнська інтелігенція стала переорієнтовуватись на народ.

Гуртківці довели, що українська мова може бути літературною.

Під впливом революції 1848р. галицька інтелігенція для обстоювання своїх прав створила політичну організацію – Головну Руську Раду, яка нараховувала 30 осіб. Очолив раду єпископ Г.Яхимович. Головним завданням Рада вважала поділ Галичини на українську й польську частини та виборення автономного устрою. Організовувались загони української національної гвардії, використовувалась трибуна австрійського парламенту, де галичани здобули 39 депутатських місць. Рада була ліквідована у 1851р. реставрованою австрійською монархією.

Після конституційних реформ 1860 рр. в Австро-Угорщині поживався громадсько-політичний рух, проводилася рішуча боротьба проти полонізації. У політичному житті визначились два напрямки: москвофіли й народовці. Москвофіли вважали Російську імперію своїм рятівником від поляків, вони прагнули повного злиття українців Галичини з росіянами, видавали газету "Слово".

Народовці, протистоячи москвофілам, виступали за активні форми пробудження національної свідомості. У 1868р. вони засновують громадське товариство "Просвіта", створюють у Львові клуб "Руська бесіда". З 1880р. починають видавати газету "Діло", а у 1885р. створюють політичну організацію – Народну Раду. Основними гаслами народовців були: народність, лібералізм, демократія, федералізм. Нарешті, прихильники й послідовники ідей М.Драгоманова у Галичині, І.Франко, М.Павлик, С.Данилевич та ін., у 1890р. створюють першу політичну організацію європейського зразка – Русько-Українську радикальну партію (РУРП). В основу її програми було покладено соціальні ідеї, соборність і незалежність України, видавалися газети "Народ", "Хлібороб".

Наприкінці XIX- на початку XX ст. в Галичині виникають нові політичні партії. Найвпливовішою була Національно-демократична партія, заснована у 1899р., яка переважно захищала інтереси селянства.

На Буковині діяли Руське товариство (1869р.), що опікувалося питаннями культури та Руська Рада, що представляла українців на виборах. З 1880-х років у цих організаціях набувають ваги українофіли.

4. Українські землі в роки Першої світової війни

Боротьба за територіальний перерозподіл світу привела до Першої світової війни (1914-1918 рр.). У війні взяло участь 38 країн. 10 млн. людей було вбито, 20 млн. поранено. Війна принесла великі матеріальні збитки. Українські землі не лишились осторонь цієї трагедії. Вони стали центром зазіхань ворогуючих сторін: Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. До російської армії було мобілізовано 3.5 млн. українців, до австро-угорської – 250 тис. Українці вбивали один одного за інтереси чужих імперій, а національна справа гинула.

З початком війни українські політики утворили у Львові Головну Українську Раду – міжпартійний блок із метою підтримки Австро-Угорщини у її боротьбі з Росією. Декларацією Ради 1915р. передбачалось створення самостійної Української держави з земель, які входили до складу Російської імперії, а із земель у складі Австро-Угорщини планувалось утворити автономну область. Рада сформувала легіон Українських січових стрільців (2,5 тис.), який взяв активну участь у воєнних діях в районі Стрия, на перевалах Карпат, на Поділлі, прославився у боях із російською армією.

Одночасно із створенням Головної Української Ради група емігрантів із східних земель (Д.Донцов, В.Дорошенко, М.Меленевський та ін.) заснували у Львові в 1914 р. Союз визволення України (СВУ), який ставив за мету створення української держави з конституційним монархом — гетьманом. СВУ вважав доцільним співробітництво з Німеччиною й Австро-Угорщиною для досягнення цієї мети.

На Наддніпрянщині члени Товариства українських поступовців закликали українців на захист Російської держави. Члени українських соціал-демократів на чолі з В.Винниченком засудили війну. Москвофіли західноукраїнських земель утворили з початком війни в еміграції у Києві "Карпато-русский освободительный комитет", який закликав галичан зустрічати російську армію як визволительку.

На окупованій території західноукраїнських земель українці зазнавали репресій, переслідувань, великої руйнації. Край перетворився в руїну.

Війна ще більше загострила політичну та економічну кризу, соціальне невдоволення мас, що неминуче вело до революції. У Російській імперії демократична революція відбулася у лютому 1917р., а в Австро-Угорщині – восени 1918 р.